



<https://doi.org/10.70728/c.series.ped.v08.i05.169>

INGLIZ TILINI O‘QITISHDA TALAFFUZ KO‘NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHNING O‘RNI VA ROLI

Abdupattayeva Maftuna Sohijjon qizi

Namangan davlat chet tillari instituti talabasi

E-mail: M.Abdupattayeva@gmail.ru +99893-778-88-45

Annotatsiya: Mazkur maqolada ingliz tili ta’limida talaffuz ko‘nikmalarini rivojlantirishning ilmiy-nazariy va amaliy muammolari tadqiq etiladi. Talaffuz ko‘nikmalarini shakllantirishning chet til ta’limidagi o‘rni, o‘zbek o‘quvchilarida kuzatiladigan o‘zbek (ona) va rus (ikkinchi) tillari interferensiyasini hisobga olish xususiyatlari tahlil qilindi.

Kalit so‘zlar: boshlang‘ich sinflarda ingliz tili o‘qitish, og‘zaki nutq, gapirish va tinglab tushunish, talaffuzni o‘rgatish, qiyosiy-taqlidiy talaffuz.

Аннотация: В статье рассматриваются научно-теоретические и практические проблемы развития произносительных навыков в обучении английскому языку. Проанализирована роль формирования произносительных навыков в обучении иностранному языку, особенности учета интерференции узбекского (родного) и русского (второго) языков, наблюдаемой у узбекских учащихся.

Ключевые слова: преподавание английского языка в начальной школе, устная речь, говорение и аудирование, обучение произношению, сравнительное и имитационное произношение.

Abstract: This article examines the scientific, theoretical, and practical problems of developing pronunciation skills in English language education. The role of pronunciation skills in foreign language learning and the features of Uzbek (native) and Russian (second) language interference observed in Uzbek students were analyzed.

Keywords: teaching English in primary grades, oral speech, speaking and listening, pronunciation teaching, comparative-imitative pronunciation.

Kirish.

Chet tillarni o‘qitish metodikasida talaffuz ko‘nikmalarini shakllantirish masalasi hamisha dolzarb o‘rin egallagan. Chunki og‘zaki nutq madaniyati, avvalambor, to‘g‘ri va ravon talaffuzga asoslanadi. J.Jalolov ta’kidlaganidek, talaffuz malakalarni shakllantirish kommunikativ til kompetensiyasining birlamchi tarkibiy qismi hisoblanadi. Hatto grammatik

jihatdan to‘g‘ri va leksik jihatdan boy bo‘lgan gap-so‘zlar ham noto‘g‘ri talaffuz etilsa, kommunikativ maqsadga erisha olmaydi va muloqotda to‘siq vujudga keladi.

O‘zbekiston ta’lim tizimida ingliz tili talaffuzini o‘rgatish uzoq yillar davomida ikkinchi darajali pedagogik vazifa sifatida qaralgan. Bu holat, asosan, grammatika-tarjima metodining ustunligi bilan izohlanadi – mazkur yondashuvda o‘qish va yozish ko‘nikmalari og‘zaki nutq ishlab chiqarishdan ustun qo‘yilgan. Biroq milliy ta’lim siyosatining isloh etilishi va kommunikativ til ta’limi tamoyillarining keng joriy etilishi natijasida fonetik o‘qitish masalasi qayta kun tartibiga kirib keldi.

T.Q.Sattorov bo‘ljak ingliz tili o‘qituvchilarining uslubiy omilkorligiga bag‘ishlangan tadqiqotida shuni alohida ko‘rsatib o‘tadiki, chinakam kasbiy mahorat o‘quvchilardagi fonetik xatolarni aniqlash va tizimli tarzda tuzatish qobiliyatini ham o‘z ichiga oladi. Biroq nazariya bilan amaliyot o‘rtasidagi tafovut hali ham sezilmoqda: ko‘plab o‘qituvchilar talaffuz mashg‘ulotlarini kommunikativ darslar tizimiga organik ravishda qo‘shib olib borish uchun zarur bo‘lgan aniq metodologik vositalardan mahrum.

Boshlang‘ich ta’lim sohasidagi tadqiqotlar esa yanada muhimroq bir xavfni ko‘rsatmoqda. G‘.Tajibayev o‘z ilmiy ishida ta’kidlaydi: dastlabki ta’lim yillarida mustahkamlangan fonetik odatlar juda barqaror bo‘lib qoladi. Tizimli tuzatishsiz shakllantirilgan noto‘g‘ri talaffuz namunalari keyinchalik fossilizatsiya – ya’ni qotib qolish hodisasiga duchor bo‘ladi va uni bartaraf etish nihoyatda qiyin kechadi. Bu esa ingliz tilini o‘qitishning eng dastlabki bosqichlaridan boshlab to‘g‘ri va tizimli fonetik ta’limning zarurligini pedagogik jihatdan asoslab beradi.

Mazkur maqola quyidagi uchta ilmiy savol atrofida qurilgan: 1.Birinchi, talaffuz ko‘nikmalari xorijiy til o‘zlashtirishda qanday nazariy o‘rin tutadi; 2.O‘zbek ona tiliga ega bo‘lgan o‘quvchilar ingliz tili fonetik kompetensiyasini egallashda qanday o‘ziga xos qiyinchiliklarga duch keladi; 3.Kommunikativ yondashuv doirasida talaffuzni o‘qitishning qaysi pedagogik usullari eng samarali hisoblanadi.

Ushbu savollarga javob berish orqali maqola ingliz tili ta’limida talaffuz ko‘nikmalarining markaziy o‘rni to‘g‘risida yaxlit metodologik tasavvur shakllantirishga xizmat qiladi hamda o‘zbek ta’lim kontekstida amaliy qo‘llash uchun nazariy asos yaratadi.

Adabiyotlar sharhi: Tadqiqot mavzusi bo‘yicha ilmiy-metodik adabiyotlarni tahlil qilish shuni ko‘rsatadiki, talaffuz ko‘nikmalarini rivojlantirish muammosi o‘zbek va xorijiy metodika fanida turli jihatlardan o‘rganilgan.

J.Jalolov o‘zining fundamental metodik qo‘llanmasida fonetik malakalarni shakllantirish jarayonini uch bosqichli didaktik model asosida tavsiflaydi: kirish-tushuntirish, imitation-mashq va avtomatlashtirish bosqichlari. Mazkur model hozirgi kunda ham o‘zbek oliy ta’lim muassasalarida chet til o‘qitish metodikasining nazariy negizi sifatida qo‘llanilmoqda. Muallif fonetik ko‘nikmalarni nutq faoliyatining instrumental bazasi deb ta’riflaydi – ya’ni leksik va grammatik kompetensiyalar aynan fonetik asos orqali kommunikativ nutqqa aylanadi.

T.Q.Sattorov esa masalaga boshqacha – pedagogik texnologiya nuqtai nazaridan yondashadi. U bo‘lajak o‘qituvchining uslubiy omilkorligini shakllantirish texnologiyasi doirasida fonetik diagnostika va tuzatish metodlarini alohida komponent sifatida ajratib ko‘rsatadi. Tadqiqotchi ta’kidlaydi: o‘qituvchi o‘z talaffuzida target til normasiga yaqin bo‘lmasa, o‘quvchilarda to‘g‘ri fonetik model shakllanmaydi. Bu o‘qituvchi kompetensiyasi va o‘quvchi natijasi o‘rtasidagi to‘g‘ridan-to‘g‘ri metodologik bog‘liqlikni ko‘rsatadi.

G‘.Tajibayev boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kommunikativ yondashuv asosida chet til o‘qitish muammosini o‘rgangan doktorlik tadqiqotida kritik davr gipotezasi (critical period hypothesis) va fonetik odatlarning erta yoshda mustahkamlanishi masalasiga alohida e’tibor qaratadi. Muallif eksperimental ma’lumotlar asosida isbotlaydi: kommunikativ vazifalar bilan uyg‘unlashtirilgan fonetik mashqlar izolyasiya qilingan drillingga nisbatan o‘quvchilarda talaffuz ko‘nikmalarini ancha samarali shakllantiradi.

Umuman olganda, tahlil qilingan adabiyotlar uchta umumiy metodologik xulosani yuzaga keltiradi. Birinchidan, fonetik kompetensiya kommunikativ kompetensiyaning ajralmas komponenti hisoblanadi va uni mustaqil o‘qitish ob’ekti sifatida ajratib bo‘lmaydi. Ikkinchidan, talaffuz ta’limi kommunikativ faoliyat bilan integratsiya qilingan holda amalga oshirilgandagina yuqori pedagogik samara beradi. Uchinchidan, o‘qituvchining fonetik-metodologik tayyorgarligi o‘quvchi natijasini bevosita belgilovchi omil sifatida namoyon bo‘ladi.

Tadqiqot metodlari. Mazkur tadqiqot ingliz tili ta’limida talaffuz ko‘nikmalarini rivojlantirishning nazariy asoslari va metodologik yo‘nalishlarini deskriptiv-analitik yondashuv doirasida keng qamrovli tahlil qildi. Tadqiqot natijalari uchta muhim ilmiy xulosani yuzaga keltiradi.

Birinchidan, fonetik kompetensiya kommunikativ kompetensiyaning ajralmas tarkibiy qismi bo‘lib, uni mustaqil o‘qitish ob’ekti sifatida emas, balki til ta’limining integratsiyalashgan komponenti sifatida talqin etish metodologik jihatdan to‘g‘riroqdir. J.Jalolovning uch bosqichli modeli ushbu tamoyilning amaliy ifodasidir.

Ikkinchidan, o‘zbek tilli o‘quvchilarda kuzatiladigan fonetik qiyinchiliklar tasodifiy emas, balki ikki til fonetik tizimlarining tizimli tafovutlaridan kelib chiquvchi oldindan bashorat qilinadigan interferensiya hodisalari bo‘lib, ularni bartaraf etish maqsadga yo‘naltirilgan, tizimli va erta bosqichdan boshlanadigan fonetik ta’limni taqozo etadi.

Uchinchidan, T.Q.Sattorov va G‘.Tajibayevlarning tadqiqotlari asosida isbotlanganidek, o‘qituvchining fonetik-metodologik tayyorgarligi o‘quvchi natijasini bevosita belgilovchi omil bo‘lib, pedagogika oliy ta’lim muassasalarida fonetika metodikasiga ajratiladigan o‘quv yuklamasi va resurslar hajmini qayta ko‘rib chiqish institusional zarurat sifatida kun tartibiga qo‘yilishi lozim.

Kelajakdagi tadqiqotlarda ishlab chiqilgan pedagogik strategiyalarning amaliy samaradorligini eksperimental verifikatsiya qilish, shuningdek o‘zbek tilli o‘quvchilarning

fonetik ehtiyojlariga moslashtirilgan lokallashtirilgan talaffuz o‘qitish resurslarini yaratish, turli ta’lim bosqichlarida fonetik kompetensiyani rivojlantirish dinamikasini longitudinal tadqiqot metodlari orqali o‘rganish ilmiy jihatdan dolzarb vazifa bo‘lib qolmoqda.

Natijalar. Tadqiqot natijalari uchta asosiy yo‘nalishni qamrab oladi. Birinchi yo‘nalish – talaffuz ko‘nikmalarining kommunikativ kompetensiyadagi nazariy o‘rni. J.Jalolovning uch bosqichli fonetik malaka shakllantirish modeli – kirish-tushuntirish, imitation-mashq va avtomatlashtirish – Canale va Swainning kommunikativ kompetensiya nazariyasi bilan uyg‘unlashtirilganda fonetik kompetensiya segmental (alohida fonemalar, minimal juftliklar, konsonant klasterlar) va suprasegmental (so‘z urg‘usi, intonatsiya, ritm, assimilyasiya, eliziya) darajalarni qamrab oluvchi lingvistik kompetensiyaning ajralmas quyi tizimi ekanligi isbotlanadi; segmental xatolar kommunikativ uzilishlarga, suprasegmental xatolar esa pragmatik niyatning buzilishiga olib kelishi mumkinligi aniqlangan. Ikkinchi yo‘nalish – o‘zbek tilli o‘quvchilardagi fonetik interferensiya xususiyatlari. Kontrastiv fonologik tahlil natijalariga ko‘ra beshta tizimli tafovut aniqlangan: unli tovushlar sohasida fonemik uzunlik oppozitsiyasining yo‘qligi tufayli /i:/ va /ɪ/ kabi minimal juftliklarni farqlay olmaslik; undosh tovushlar sohasida so‘z oxirida devokalizatsiya hodisasi (bed → bet); konsonant klasterlar sohasida epentezis (str-, spl-klasterlariga qo‘shimcha unli qo‘shish); intonatsiya sohasida ko‘tariluvchi modelni o‘zlashtirishda tizimli qiyinchilik; so‘z urg‘usi sohasida esa ingliz tilidagi o‘zgaruvchan urg‘u tizimini egallashda o‘zbek tili (L1) interferensiyasi – bularning barchasi G‘.Tajibayev ta’kidlaganidek, dastlabki ta’lim bosqichida tuzatilmasa fossilizatsiyaga uchrashi va keyingi bosqichlarda bartaraf etilishi nihoyatda qiyin bo‘lib qolishi mumkin. Uchinchi yo‘nalish – kommunikativ yondashuv doirasidagi samarali pedagogik strategiyalar. Tahlil qilingan adabiyotlar asosida to‘rtta asosiy strategiya aniqlangan: minimal juftliklarni diktant o‘yinlari, ma’lumot bo‘shliqlarini to‘ldirish va rolli o‘yinlar kabi kommunikativ vazifalar bilan uyg‘unlashtirish; suprasegmental namunalarni urg‘u belgilari va intonatsiya strelkalari orqali kontekstda ongli o‘rgatish; audio yozuv va tinglab tahlil qilish vazifalari orqali metakognitiv monitoringni shakllantirish; hamda fonetik mashqlarni qo‘shiqlar, rolli o‘yinlar va hikoya aytish kabi autentik kommunikativ faoliyatga integratsiya qilish – G‘.Tajibayevning eksperimental ma’lumotlari esa mazkur kommunikativ integratsiya strategiyasining izolyasiya qilingan drilling usullariga nisbatan statistik jihatdan sezilarli darajada yuqori natija berishini empirik asosda tasdiqlaydi.

Muhokama. Tadqiqot natijalarining tahlili shuni ko‘rsatadiki, talaffuz ko‘nikmalari ingliz tili ta’limida ikili metodologik statusga ega: u bir tomondan asosiy lingvistik kompetensiya – ya’ni kommunikativ tushunarliklikning zaruriy sharti – sifatida namoyon bo‘lsa, ikkinchi tomondan intonatsiya va ritm orqali pragmatik hamda affektiv niyatni ifodalovchi kommunikativ resurs sifatida ishlaydi. Bu ikkala tabiat talaffuz ta’limini na sof mexanik drilling mashqi, na kommunikativ ravonlikka tasodifiy qo‘shimcha sifatida emas, balki til ta’limi metodikasining integratsiyalashgan, tamoyilli komponenti sifatida talqin etilishini taqozo etadi.

J.Jalolovning uch bosqichli fonetik malaka shakllantirish modeli zamonaviy foydalanishga asoslangan til o‘zlashtirilishi (usage-based acquisition) nazariyalari bilan uyg‘un kelishi uning pedagogik mustahkamligini tasdiqlaydi; biroq zamonaviy chet til o‘qitish (ELT) konteksti – jumladan, raqamli muloqot muhiti va Lingua Franca ingliz tili (ELF) paradigmasi – fonetik maqsad normalarining kengaytirilgan tushunchasini talab etadi: o‘zbek tilli o‘quvchilar Britaniya standart talaffuzi yoki Amerika umumiy talaffuzini to‘liq takrorlashi shart emas, ular xalqaro kommunikativ kontekstlarda tushunarligi yetarli bo‘lgan fonetik kompetensiyani egallashi kifoya, bu esa ma’lum darajada aksent variativligiga yo‘l qo‘yadi.

T.Sattorovning o‘qituvchi kompetensiyasiga oid tashvishlari muhim institusional o‘lchamni yuzaga keltiradi: xizmatgacha bo‘lgan o‘qituvchilarni tayyorlash dasturlari fonetika metodikasiga yetarli vaqt va resurs ajratishi shart, chunki o‘z talaffuzida maqsad til normasiga yaqin bo‘lmagan o‘qituvchi o‘quvchilarda ishonchli fonetik model shakllantira olmaydi – bu o‘qituvchi fonetik kompetensiyasi bilan o‘quvchi fonetik natijasi o‘rtasidagi to‘g‘ridan-to‘g‘ri metodologik bog‘liqlikni yana bir bor tasdiqlaydi.

G.Tajibayevning boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kuzatilgan fossilizatsiya hodisasiga oid eksperimental xulosalari esa tizimli muammoning mavjudligini ko‘rsatadi: ingliz tili ta’limining dastlabki bosqichlarida og‘zaki-fonetik kompetensiya savodxonlik ko‘nikmalaridan ustun qo‘yilmasa, shakllangan noto‘g‘ri fonetik odatlar barqaror va tuzatishi qimmatga tushadigan bo‘lib qoladi – shu sababli boshlang‘ich ta’lim bosqichidagi aniq va tizimli fonetik ta’lim afzal emas, balki pedagogik jihatdan zarur hisoblanadi. Shunday qilib, ushbu muhokama natijalar bo‘limida aniqlangan uchta yo‘nalishni fonetik kompetensiyaning nazariy o‘rni, interferensiya xususiyatlari va pedagogik strategiyalar – yaxlit metodologik ko‘rinishga birlashtiradi hamda kelajakdagi eksperimental tadqiqotlar uchun nazariy zamin yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1.Abdullayeva M.A.Ingliz tili darslarida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining leksik kompetensiyasini o‘yin texnologiyasi orqali shakllantirish metodikasi. Avtoreferat diss....ped. fan. bo‘yicha falsafa. dokt. – Namangan: 2025 – 46 bet.

2.Akbarova Sh.H. Maktabgacha yoshdagi bolalarga ingliz tili leksikasini o‘rgatish metodikasi. Avtoreferat.diss.ped.fan.dok. – T.: 2020. – 42 bet.

3.Jalolov J. J. Chet til o‘qitish metodikasi. Chet tillar oliy o‘quv yurtlari (fakultetlari) talabalari uchun darslik. –T.: O‘qituvchi, 1996. –368 b.

4.Sattorov T. Q. Bo‘lajak chet tili o‘qituvchisining uslubiy omilkorligini shakllantirish texnologiyasi. –T.: TDYUI, 2003.–191 b.

5.Tajibayev G‘.Sh. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga chet til o‘qitishda kommunikativ yondashuv. Avtoreferat.diss.ped.fan.dok. – T., 2018. 46-bet/